

A kétnyelvűség fázisai és nyomai Péteriben

HAVASI ZSUZSANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
havasizsuzsi4@gmail.com

Dolgozatom a szlovák alaplakosságú Péteri község jelenbeli és múltbeli nyelvállapotait vizsgálja. Vizsgálódásom módszere szociolingvisztikai interjú az idősek körében, amellyel nyelvhasználatukon kívül a korábbi generációkban bekövetkezett nyelvcsere-folyamatot is felmértem. Az így nyert adatokat felhasználva, a fiatalok szókincsében az interjúkban elhangzott szlovakizmusok ismeretét kérdőívvel teszteltem. Az idősek birtokában vannak a helyi szlovák nyelvváltozatnak, ennek leírásában kiemelik kevert jellegét és az északi szlováktól való különbözőségét. Magyar nyelvű beszédük is tartalmaz szlovakizmusokat, a fiatalok ezeket szinte egyáltalán nem ismerik.

Kulcsszók: magyar–szlovák kétnyelvűség, nyelvcsere, tót nyelvváltozat.

1. Bevezetés. Dolgozatomban Péteri község nyelvállapotával foglalkozom, vizsgálódásom a helyi szlovák nyelvváltozat továbbélésére, annak mértékére és hatására irányult.

Péteri 2187 fős Pest megyei község szlovák és német kisebbséggel. A legutóbbi népszámláláskor 52-en vallották magukat szlováknak, ám a helyiek szerint ez a számadat nem fedi a szlovák nyelvű kommunikációra képesek számát, akiket 15 főre becsülnék, és akik a legidősebbek közül valók. Mindennapjaik során általában ők is a magyart használják. Felvetődik tehát a kérdés, hogy használható-e Péterivel kapcsolatban a jelenben is a kétnyelvűség fogalma. A jelenség meghatározása akadályokba ütközik; nemcsak szűken, kiegyenlített kétnyelvűséggént, de tágan (megengedően) is értelmezhető, fontos eleme két nyelv használata napi tevékenységekhez vagy a mindennapi érintkezésben (BARTHA 1999: 34–40; BORBÉLY 2014: 23–28). Az a tény is, hogy épp ez a mindennapi rendszeres használat kopott ki a faluban az utóbbi évtizedek során (természetesen már csupán a ma idősebb beszélők körében), megmutatja, hogy nyelvcserefolyamatában instabil kétnyelvűsége végső, egynyelvűséggel érintkező határához érkezett a közösség.

A faluról Petury néven 1258-ból származnak az első adatok, 1420-ban pedig Petrefalvaként szerepel (FOLTIN 2001: 23). Az ország három részre szakadása után a település hódoltsági területté vált, majd a kirótt terhek miatt fokozatosan elnéptelenedett. 1591-re a lakosság 20 főre csökkent, száz év múlva a lakatlan települések között tartják számon, még az 1720-as összeírás szerint is Alsónémedihez tartozó pusztá (FOLTIN 2001: 24–25). 1742-ben a földesúr, Bohus Dániel hét evangélikus családot hozatott magával a Zólyom megyei Illésfalváról Péteri újratelepítésére, ezután több hullámban további telepések érkeztek (FOLTIN 2001: 26–28). A hét család behozatalát szívesen említik a faluban szinte mesei elemként; a leszármazástudat megújítása leginkább annak a helytörténeti kiadványnak köszönhető, amelyre néhány esetben az interjúalanyok hivatkoztak is, hiszen a könyv a családoknál is megtalálható.

2. A kutatás. Vizsgálódásom két részből áll. Először az idősebbek körében készítettem szociolingvisztikai interjúkat, amelyek fő témái a különböző generációk nyelvhasználata, a szlovák nyelv ismerete, valamint a helyi szokások. Idős adatközlőim között öt nő, akik 80, 81, 82, 84 és 85 évesek, valamint egy 86 éves férfi szerepel. Két idősebb középkorú adatközlővel is készítettem interjút, életkoruk 60, illetve 65 év, mindketten nők. A vizsgálódás második szakaszát az interjúkra alapoztam, az azok magyar nyelvű közléseiben szereplő szlovák, illetve akként számon tartott kifejezésekre építettem szókincsvizsgálatot. Az említett szavakat kérdőívbe illesztettem, amelyet a helyi általános iskola hetedik és nyolcadik osztályos tanulói közül 16-an töltöttek ki, közöttük független változókkal igyekeztem elkülöníteni a péteri és nem péteri származásúakat. 21 szó meghatározását és a használatukra vonatkozó megjegyzéseket kértem, ebből 13 az interjúkban a szlovák szókincs részeként szerepel, 9 szó pedig ellenőrzésként és más ismeretek mérésére került a tesztbe.

3. A különböző generációk nyelvhasználata. A betelepülők nemzetiségének megfelelően a többségi, esetleg kizárólagosan használt nyelv a szlovák lehetett, majd nyelvcsere következett be. Ma már mindennapi kommunikációjukban a péteriek a magyart használják, noha az idősek még többé-kevésbé ismerik a helyi szlovák nyelvváltozatot. Az idősebb középkorúaknál még néhol megjelenik a nyelv passzív ismerete, a fiatalokra az értés sem jellemző. Az egyén felől közelítve nyelvvesztésként leírható jelenségben a nyelv funkcióiban szorul vissza, informális használatra korlátozódik (BARTHA 1999: 125). A folyamat ez után a családi szférára korlátozódás után is folytatódik: a családtagok egymás közötti kommunikációja is árulkodó. A nyelvmegtartást támogató tényezőként voltak jelen a közösség második nyelvét nem beszélők, akik biztosították az anyanyelv ismeretét és használatát a következő generációknak, mivel a velük való érintkezés színterén csak az anyanyelv jelenhetett meg. Ennek ellentéte később a nyelvet nem bíró fiatalok csoportja: a velük való beszéd eszköze már nem a közösség eredeti anyanyelve, így a nyelvhasználat színterei közül (a kétnyelvű korosztályok számára) kikerül a fiatalokkal való kommunikáció, ami az idő előrehaladtával értelemszerűen egyre növekvő visszaszorulást is jelent.

Megfigyelhető tehát a kétnyelvűségben bekövetkezett folyamatos időbeli változás, a processzualitás, amelynek következménye, hogy „a kétnyelvűség állapota és jellege minden új kisebbségi nemzedékkel változik” (HOMIŠINOVÁ 2008: 48). A nyelvcsere folyamatát képező képzeletbeli dimenzióknak tehát a különböző nemzedékek különböző pontjain vannak (BORBÉLY 2014: 39). A változás egyes állomásait a következőkben megkísérlem felvázolni. Az interjúk során a különböző generációk nyelvhasználatát érintő rész alapján igyekeztem egy vázlatot készíteni a bekövetkezett nyelvcsere fázisairól, majd a kapott adatokat az interjúalanyok születési idejét figyelembe véve egymás mellé állítottam. Családonként némileg különbözőnek mutatkoznak a folyamat egyes állomásai, ami összevethető azzal a

megállapítással, hogy a nyelvcsere a közösség tagjai között éppúgy nem egységes, mint ahogy a közösség sem homogén (BORBÉLY 2001: 34).

A mostani legidősebbekhez képest háromgenerációnyt visszalépve az időben jellemző lehetett a szlovák egynyelvűség, bizonyos családokat tekintve mindenképpen, amire egy adatközlőm említéséből lehet következtetni. A következő generációról, a mostani legidősebbek nagyszüleiéről több visszaemlékezés áll rendelkezésemre, többek között az is kiderül, hogy ebben az időszakban volt délután szlovák nyelvű istentisztelet is a faluban a délelőtti magyar mellett. Az adatközlők szerint ebben a generációban jelenik meg a magyar nyelv bizonyos fokú, az interjúkban leírt esetekben mindig csupán második nyelvként való birtoklása („az én anyám anyja is törte [a magyart]”, „azok nem nagyon tudtak, a nagyszülők, magyarul”), az egyik interjúalany családjában pedig még megmarad a szlovák egyedüli ismerete. Az ez utáni generációban, a legidősebbek szülei és az idősebb középkorúak nagyszülei között változatosan jelenik meg a két nyelvhez való viszony. A szlovák és magyar használatának elterjedtségét a házaspárok példájával adják vissza: „nekem is a nagyszüleim, Miklós nagymamáék, Lipták nagymamáék egymás között mindig tótul beszélgettek”, „az én szüleim is, volt, amikor magyarul beszélgettek egymással, volt, amikor tótul”. Ebben a nemzedékben az istentisztelet nyelve már kizárólag a magyar, az iskolában viszont használatos volt a szlovák („még anyukámat, az aszondja, mesélte nekem, hogy azt még szlovákul tanították a tanítók”). Az látszik, hogy a nyelvcsere megkezdődött már konkrét erre irányuló behatás nélkül is, azonban bizonyosan erősítették is ezt célzó események, amelyeket az idősök a nyelvcsere okául jelölnek meg. A változás leginkább az ő korosztályukban érzékelhető, hiszen gyermekkorukban aktív volt a szlováknyelv-tudásuk, ami napjainkra passzívvá vált, ha olykor használják is, a mentális lexikonnak ezt a részét nehezen tudják előhívni, szlovák beszédükben jelentős a hezitálás, illetve a szlovák beszéd kifejezetten hagyományörző jellegű. Ez akár szervezeten is történhet, a nyugdíjasklub eseményei támogatják a közösség anyanyelvéhez való visszatérést. Jelenbeli szlováknyelv-tudásukat jellemzően a hiány felől fogalmazzák meg, gyengeségeiket hangsúlyozzák: „én csak hallgatom, de nem tudtam beleszólni, nem tudtam, mert a nyelvemen mán nem ment úgy a tót”, „ezek magyarul itt beszéltek, az meg tótul beszélt. Ne beszélj nekem tótul, hát nem értem, mondom.” Ez az attitűd párhuzamba állítható a GYIVICSÁN ANNA által szabadkozás-magatartásnak vagy az egyén sztereotip szabadkozásának nevezett jelenséggel. Ezt jellegzetesen a közösségen kívüli személyhez szólónak írja le, és a megjegyzés lényege, hogy a beszélő szlováktudását „nem megfelelő szintűnek tartja” (1993: 57, 59; 2003b: 108). Már-már klisészerűen visszatérő fordulatként szabadkoztak az interjúalanyok („hát mi mán nem sokat tudunk szlovákul”), azok is, akiket a közösség éppen tótos-ként tart számon – ők is más falubelieket neveztek meg, akiknek a nyelvtudását erősebbnek értékelik.

Visszaemlékezéseik szerint a 30-as években gyakori volt, hogy az iskolába érkező gyermek magyar szót ott kezdett csak tanulni. Ez azonban egyben a nyelvcsere kényszerítését is jelenthette: „mer’ mikor már kezdtünk iskolába járni, akkor a szlovákot nem nagyon tanították. Akkor má’... magyarul kellett tanulni. Úgy em-

lékszem, a Suktár tanító néni, aki nem tudta megmondani magyarul, olyan stukkot adott avval a görbe bottal, vagy a bottal a kezébe, és így hátba ütötte. »Megin' nem tanultad meg?« És ő is szlovákul mondta. »Ešte si ta nenaučil?« És, és magyarul... és, és magyarul tanított, és a szlovákot meg el kellett hagyni, és akkor mi má' ott kezdtük elhagyni a szlovákot.» A magyarországi szlovákság körében Péterin kívül például Répáshután is megtalálható az a gondolat, hogy a magyar nyelv elterjedésének egyedüli mozgatórugója az iskola a szlovák használatának büntetésével és a magyar nyelv kizárólagos közvetítésével (GYIVICSÁN 1993: 166). Egy másik adatközlő ugyanennek a jelenségnek a leírását a feltehető okkal, mégpedig a lakosságcserétől való félelemmel is kiegészíti: „engemet má' úgy hívott a' igazgató, ...akko' hogy is hívták a tanárunkat... má' be... Bartal! »Megállj, megállj, tótka... tu.. Sándor Zsuzsi, megállj, kikapsz!« Mert úgy vót hogy deportálják a Péterit, hogy szlovák falu, érted? És ezé... me' le lett állítva. Úgyhogy szünetben annyira figyelte, hogy senki ne beszéljen tótul, csak magyarul.» Egy hasonló magyarázatot KRUPA ANDRÁS tanulmányában kritikával kezelendőnek mutat be és utólagos népi magyarázatteremtésnek minősít. Egy, a gyűjtésében szereplő, szintén péteri aszszony állításában rejlik az az információ, hogy 1941-ben, a népszámláláskor az összeírónak tudomása volt a lakosságcseréről, így a családot a kitelepítést elkerülendő nem szlováknak jegyezte be (KRUPA 2007: 174). A két péteri vallomásban lévő egyezés mindenesetre akkor is figyelemre érdemes, ha valóban csupán utólagos magyarázatteremtés állhat mögötte. A lakosságcsere végül olyan formában valósult meg, hogy a Felvidéken magukat magyaroknak vallók érkeztek Péteribe, míg innen az önkéntes jelentkezők Nagypakára és környékére költözhetek, tehát feltételezhetően a legerősebben szlovák identitásúak nem voltak többé jelen a közösségben. További velejárója a lakosságcsere a vegyes házasságok számának növekedése, ahol a szűk értelemben vett családokon belül a magyar nyelv használata vált jellemzővé. A szlovákot néha egyenesen a magyarokat kizáró eszközként, vagy a pletyka nyelveként alkalmazták, így keltett negatív érzéseket egyik adatközlőmben, akinek édesanyja a lakosságcserevel Péteribe települt családból származott, és kirekedt a rokonok szlovákul folyó beszélgetéséből.

A mai idősebb középkorúakra néhány kifejezés használata mellett a passzív értés jellemző: „hát az én Pityum is így van. Érti, próbálom őt szidni, azt megérti, érted? De válaszolni vissza nem tud.” Ez alapján felvethető velük kapcsolatban az emlékezők terminus: aktív nyelvtudásuk kötött egységekre korlátozódik (egyes lexémáktól egészen szövegekig), amelyeket azonban nemcsak használni, de továbbadni is képesek lehetnek (BARTHA 1999: 128). A későbbi generációkról vagy összefoglalóan mondják, vagy pedig érdekességként megemlítik egy-egy kifejezés ismeretét: „a Jolika egyszerűen megszólalt, ő is nagyon ritkán szólal, hogy »Bože moj, Bože moj«, és a kislány azt is fölkapta, és már mondogatta mindig, bármilyen megmozdulása volt neki.”

4. Az idők nyelvhasználata. Magyarul a Magyarországon élő szlovákok hagyományosan *tót*-oknak nevezik magukat, körükben ennek nincs pejoratív jelentése (KRUPA–GYIVICSÁN 1997: 30). Volt olyan adatközlő, aki a népcsoportra és a nyelvre reflektálva következetesen a *szlovák* kifejezést használta, többször javította is magát. Mikor rákérdeztem az elnevezésre, a válasza szembekerült a tényleges szóhasználatával: „Inkább tótul, úgy beszéltünk itten, tótul. Tótok... tótul. A szlovákok... az már, az már egész más nyelv, ez inkább tót”. Két adatközlőmnél is megfigyelhető a nemzetiség megnevezéséhez kapcsolódó kódváltás, mikor a nyelvi ismeretekre utalnak: „az olyanokat tud po slovensky beszélni”, „na ezt mondtam az előbb po slovensky”. A helyi identitás jellemzője, hogy mikor a falubeliek tótokként definiálják magukat, megjegyzi, hogy az általuk beszélt nyelv különfejlődése miatt, amivel a lakosságcsere utáni látogatásokkor is szembesültek, nem szlovák. A tót kifejezésben a magyarországi szlovák nemzetiség körében az északi szlovákságtól való elkülönülés nyilvánul meg (GYIVICSÁN 1993: 55). Általánosan ismert és használt a helyi nyelvjárás „fele magyar, fele tót” minősítése. Erre szó szerint megfeleltetve és eltérő formában is („mi nem szlovákul, mi tótul beszélünk”) más településekről is származnak példák, amelyeket GYIVICSÁN ANNA a szabadkozás-magatartás megnyilvánulásaként sorol fel (1993: 57). Ebben a dolgotatban azonban, noha kauzálisan összefüggenek, elhatárolom a szabadkozás kétféle felmerülő esetét egymástól, mivel az előző részben említett negatív értékelés kizárólag az egyén nyelvi ismeretére vonatkozik, emellett a közösség más tagjainak nyelvtudását pozitív példaként említik. A másik, GYIVICSÁNNA a szabadkozás példaként megadott eset, a *fele magyar, fele tót* kifejezés viszont nem az egyén tudására reflektál, hanem a közösség helyi nyelvjárásában lévő nyelvi interferenciáira utal, valamint az északi szlováktól való különfejlődésre, ami nem ítéhető pusztán negatívnak, főleg a helyi identitás felől nézve, ezért a szabadkozás kifejezés használatát a másik alkalmazással ellentétben ezekre a megnyilvánulásokra nem szeretném átvenni. A szólás leírta jelenség tehát általános, a nyelvi kölcsönzés megjelenik a szlovák–magyar kétnyelvűség minden fázisában, az átvett lexikai elemek hungarizmusok vagy szlovakizmusok (NÉMETH 1991: 41). A Szlovákiától való elszakadás nyelvi különfejlődést eredményezett, így a világ modernizálódására az ősök szókincsével nem tudtak megfelelően reflektálni, ezért amellet, hogy a már meglévő szlovák szó szemantikai hálózatát tágítják, megjelennek a hungarizmusok is a nyelvi hiány betöltésére.

A szókincsbeli különfejlődésre példa a *masina* (*mašina*) szó használata, amely mindenféle gépet jelölhet: „Mi szlovákul azt mondjuk vonatra, mašina. A... ő... szlovákok meg azt mondták rá, hogy vlak”, „elementem az üzletbe [Pakán], aztán és akkor mondjuk, hogy hát gyufát akartam kérni a boltba’... De ott is volt már aki értett, tudta is a szlovákot, meg tudta is a magyart valamennyire. »Mašini mi dajte.« Csodálkozik az egyik árukiadás, hogy mašini, mašini, a’ má’ megszólal a másik, »zapálke [zapalky], nie mašini«.”

Sokszor említik az adatközlőim, hogy tótul volt szokás megkérdezni, ki hová megy a faluban, ez fatikus formulának számított. A megjelenő helyszín pedig gyakran magyarul, hungarizmusként szerepelt: „akkor kevertük ezt is, azt is, akko’.

Meg idem do bódu. Vagy tádem do bódu. [Megyek a boltba.] Hát na most az, hogy bót, hát...az, az magyar, de má' úgy ragozod, hogy bódu, hogy boltba." A hungarizmusok használata a nyelvszigeti szlovákság esetében kifejezetten indokolt lehet az olyan új technikai-környezeti vagy hivatalos-közügyi változások tükrözésekor, amelyre a helyi nyelvváltozat standard szlováktól való elkülönülése miatt nem tud a szlovák formával utalni (GYIVICSÁN 2003a: 103). De ahogy az általam előbb bemutatott eset is mutatja, Péteriben a leírt helyzeten kívül is eltolódhatott a nyelvhasználat a hungarizmusok felé: „Amikor beszéltek, volt, amiket megértettem, mert azt nem tudták tótul mondani. Voltak olyan szavak, amiket ... kihallottam.”, „Aki nem tudta tisztán kifejezni magát, az úgy beszélt. Engem annyira zavart a vonaton, amikor valaki szólt hozzám, teszem föl péteri, és nem úgy mondta az egészet, amit elkezdett mondani, hanem úgy mondta, hogy fele magyar, fele tót.”

Egyes gyakran használt kifejezések a nyelvi dominancia megváltozása után pedig szlovakizmusokként konzerválódtak, ezeket az idősebbek és a péteri származású középkorúak ismerik és magyar nyelvű megnyilatkozásaikban is használják. ARANY A. LÁSZLÓ szerint ha különösen kifejező fogalmat keresünk, akkor gyakran idegen szót használunk, hiszen így a stílusban mutatjuk meg a különösséget (ARANY A. 1998: 13). A szlovakizmusok néha érezhetően egyfajta helyi ízt adnak a beszédnek. Egy adatközlőm beszámolt arról, hogy mikor megkérdezték tőle, megvan-e még a földje, a kérdésben a *föld* szlovák megfelelője helyett a tálra használt kifejezés szerepelt. A kérdés feltevője annak ellenére választotta a szó helyi nyelvjárási formáját, hogy bizonytalan volt a jelentéssel kapcsolatban, nem volt már számára természetes, hétköznapi a használat. Ebből feltételezhető, hogy a szóválasztással erőteljesebb hatást szeretett volna elérni, bensőségeesebbé kívánta tenni a kommunikációt: „Na most képzeld el, a Laci itt vót tavaly vagy mikor vót az. És mondja, hogy no, Erzsi, aszondja: És megvan még a misčička? Mondom melyik? Hát aszondja, ami vót. Hát, mondom, nekem sok misčička van. Hát, aszondja, ahol a szőlőtök van. Mondom szőlőnk? Misčičkába? Vagy mit beszélsz? Hát a ... ő a zemičkára gondolt, de misčičkát mondott.”

Néhány esetben interjúhelyzetben spontán produkálták a nyelvi zárványként megmaradt szlovakizmusokat az adatközlők: „amikor szüreti bált rendeztek, akkor fölöltözködtünk ilyen oplecko meg mit tudom én, mibe”, „itt a zemičkákon a Tariféle ház, és akkor van az a kis ház, és utána volt a Hajdúké a szélső”. Az első esetben ráadásul az adatközlő próbálta megmagyarázni az *oplecko* kifejezést, de annyira rögzült benne, hogy a szlovakizmust használja, hogy végül nem sikerül szinonimát adnia: „na oplecko az ilyen... na mindegy, akármicsoda”.

5. A fiatalok nyelvhasználat. A vizsgálódást kérdőívvel folytattam; arra a kérdésre szerettem volna választ kapni, hogy továbbélnék-e azok a kifejezések, amelyeket az idősebbek gyakran említettek. Ők sok esetben arról számoltak be csupán, hogy gyermekeik és unokáik már egyáltalán nem tudnak szlovákul, megemlégették viszont, hogy ők maguk családjukkal elvéve használják a nyelvet néhány rögzült kifejezés vagy hagyományos étel megnevezésére. „A mai napig is olyan, hogy

rezanca, biztos tudod, mi az: tészta, vagy vareca, vagy misčička, vagy, vagy süteménybe a..., épp csináltunk a Mesikével valamelyik nap, kapustníka, hogy kelt tészta, és ilyen káposzta a töltelék. Nem úgy mondjuk, hogy káposztás bukta, hanem úgy esik jól, hogy kapustníka, és akkor kapustníkát eszünk. És ez a mai napig, még ugye hát én is má' hanyadiglan, holott én tótul nem igazán tu'ok má' beszélni, de ilyen szavak hát ugye megmaradtak." Ezért feltételeztem, hogy a gyakrabban használt kifejezéseik tájszavakként beépültek a helyi nyelvváltozatba, és néhányat a későbbi generációk is ismernek, esetleg használnak. Éles elkülönülést vártam a péteri származásúak és a nemrég betelepültek között, előbbiek körében néhány, de nem az összes szó ismeretére, míg utóbbiaknál az ismeret szinte teljes hiányára számítottam. Az ellenőrző pontokként a kérdőívbe illesztett hagyományörző, illetve tájjellegű kifejezések tekintetében nem számítottam ilyen elkülönülésre; jelentős ismeretet vártam a nem péteri származásúak körében is.

Az ismertséget alapvetően azzal mértem, képesek-e a diákok meghatározni a listán szereplő szlovakizmusokat és az egyéb kifejezéseket. Az ez alapján felálló ismert–nem ismert elkülönülést tovább bontottam azzal, hogy lehetőség volt használatra vonatkozó megjegyzést tenni, illetve a rovatba lehetett írni, ha valaki hallotta már a kifejezést, de jelentésével nem volt tisztában, ez viszont természetesen ellenőrizhetetlen. A kérdőív szómeghatározásainak válaszait öt kategóriába rendeztem, amelyek az ismertség fokát tükrözik. Az első kategóriát az ismert és használt kifejezések teszik ki, ettől különül el a második, amely az ismert, de nem használtakat takarja, valamint ide kerültek azok az adatok is, amelyekre definíciót írtak a kitöltők, de a használatra vonatkozó megjegyzést egyáltalán nem tettek, azonban ez fakadhat akár figyelmetlenségből is. A harmadik kategóriát az ismerős, de definiálni nem tudott szavak alkotják, és meglehet, hogy ezen adatok egy része megfeleléskényszer miatt született, viszont van, ahol láthatóan van alapja, ilyen például a 'nagynéni' jelentésű *nyanyi(cska)* szónál a „hallottam már idősebb rokonok közelébe” megjegyzés. A negyedik kategória így a definiálni nem tudott és az adatközlő állítása szerint még nem is hallott szavakból került ki. Kénytelen voltam létrehozni egy ötödik csoportot a hibásan definiált (például a *vőfély* vőlegényként, a *nanyicska* nagymamaként való meghatározása, az utóbbi esetben feltehetően így használták a szót az adatközlő családjában), valamint az olyan, ellenőrzésként a listába válogatott, hagyományos kifejezésekből, amelyeknél nem lehetett eldönteni, hogy az adatközlő ismerte a szót, de nem volt egészen tisztában a jelentésével, vagy csupán a szó elemeinek jelentése sugallta meghatározást próbált kitalálni. Erre az attitűdre egyes esetekben kérdőjelek vagy megjegyzések is találhatók a rovatokba írva (pl. „gondolom”, „talán”, „lehetséges”).

Az adatok összesítésénél a kifejezéseket is csoportosítottam, az idősek interjúiból kiemelt szlovakizmusokon kívül az ellenőrző kifejezésekből is összeállt két típus, az egyik (a 18. századi betelepüléshez is köthető) evangélikus vallással kapcsolatos két kifejezése, a másik az egyéb hagyományos, de nem szlovák öt kifejezése. A kérdőívben szerepelt egy rubrika a *görhöny*, *gerhenye* adattal, ezt azonban nem sorolom be egyik előző csoportba sem, mivel nem derült ki, hogy a két változat közül melyik adatot ismerik az adatközlők. Megemlítenédnek tartom viszont,

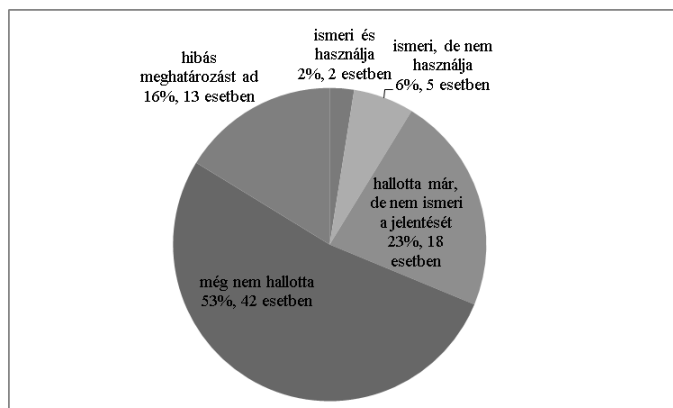
hogy a szó többféleképpen hallható az interjúkban, a *gerhenye* megnevezés korábban a helyi szlovákba került és így szlovákként konzerválódott hungarizmusnak tűnik, hiszen a magyar eredetihez képest szlovák hatást mutat. Az említettek mellett szintén külön foglalkozom a kérdőívből a *tót* kifejezéssel.

Az értékelés során a kérdőív csoportjain belül összesítettem az adatokra adott válaszokat, tehát azt tekintem 100%-os ismertségnek, ha minden adatközlő minden adatot ismer (és használ). Az értékek tehát csak akkor egyeznek meg az adatot ismerő adatközlők számával, ha egyetlen szóhoz tartoznak.

Elsőként a szlovák kisebbséghez kifejezetten nem kapcsolódó, de táji jellegű szavak ismeretét összegeztem, ezek a következők: *fonó*, *gölődin*, *menyasszonytánc*, *stelázsi*, *vőfély*. Az értékek azt mutatják, hogy a fiatal adatközlők túlnyomó többsége nincs tisztában a néhány évtizede még gyakran használt kifejezésekkel, mert nem jelentkezik már számukra a hétköznapi életben az azokhoz tartozó realitás. A kifejezéseket ismerők forrása nem tapasztalati alapú, az ismeret családbeli elbeszélésen vagy iskolai tanuláson alapul. Ebben a szócsoporthoz volt jellemző a jelentések találgatása a felismert szóelem alapján, amely a *stelázsi*-t és a *gölődin*-t nem érintette, utóbbit egyébként senki nem is tudta meghatározni. Az öt szóra összesen hét definíció érkezett négy kitöltőtől.

1. ábra

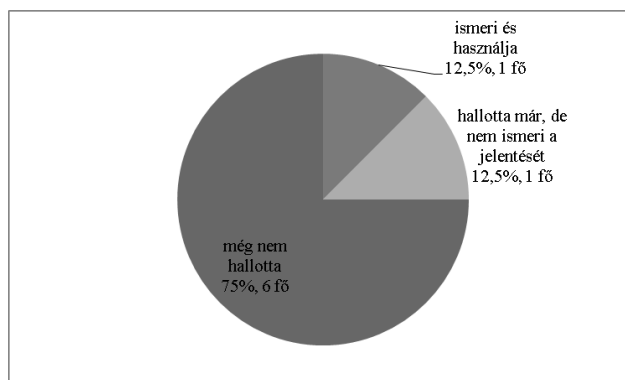
A hagyományos kifejezések ismerete az összes válaszadó körében

Az inkább hagyományosnak mondható, de a helyi szlováksághoz való említett kapcsolódása miatt külön kezelt *görhöny*, *gerhenye* a többivel összehasonlítva kifejezetten ismert adat, öten is definiálták, ebből négyen biztosan péteri kötődésűek. Itt szembevetendő az ismeri és használja kategória megjelenése, amire magyarázat lehet, hogy ez az étel része a hétköznapi életnek, az egyik kitöltő ki is egészítette meghatározását azzal, hogy nagymamája szokta elkészíteni.

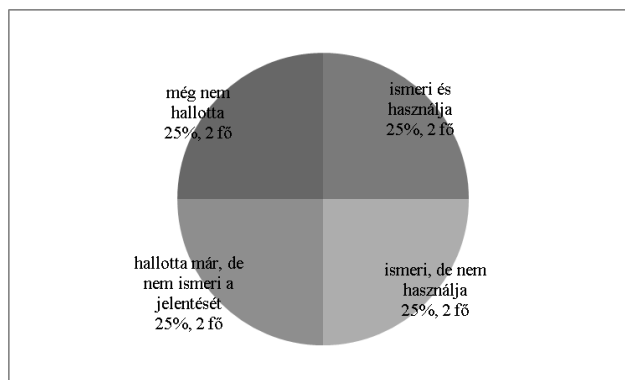
2. ábra

A görhöny/gerhenye szó ismerete a nem péteri kötődésűek körében

3. ábra

A görhöny/gerhenye szó ismerete a péteri kötődésűek körében

Az evangélikus kifejezések csoportjában a *konfirmál* és *presbiter* szavak szerepeltek a kérdőívben, az előbbi hat definícióval a legismertebb adat, az utóbbit ketten határozták meg helyesen. A kifejezéseket ismerők egyetlen, a már konfirmált barátokra hivatkozó katolikus kitöltő kivételével mind evangélikusok voltak. A *presbiter* és *konfirmál* ismerete között lévő különbség is mutatja az adatközlők szókincsében a személyes kötődés fontosságát. Ugyanakkor lényeges a személyes kötődés hiánya: tízen annak ellenére nem tudták a *konfirmál* jelentését, hogy iskolatársaikat életkorukból fakadóan éppen a közelmúltban érintette a konfirmáció.

A szlovakizmusokat tekintve kijelenthető, hogy szinte egyáltalán nem ismerik ezeket a fiatalok. Ebben a szócsoporthoz összesen négy definíció érkezett három péteri kötődésű tanulótól, a tizenháromból három szóra. A *kapuszníyk*, *kapuszníyka* és a *miszka*, *miszicska* adatokat egy-egy, a *nyanyi*, *nyanyicska* adatot pedig két kitöltő ismerte.

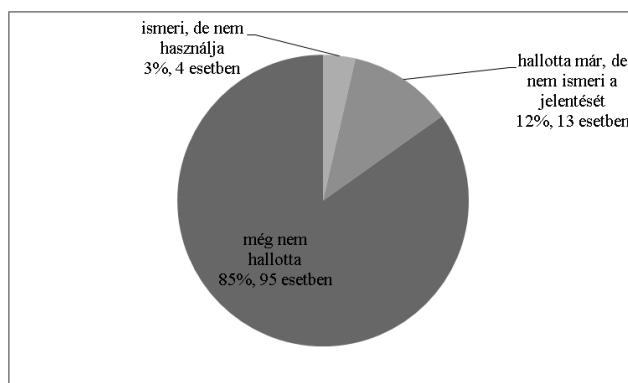
1. táblázat

A kérdőívben szereplő szlovakizmusok

Szlovakizmus	Magyar megfelelő
<i>hamulya</i>	étel burgonyából, hagymával
<i>hrabaló</i>	csirkeláb
<i>jancsikol</i>	burgonyaültetéshez gödröt ás
<i>kapusznýk, kapusznýka</i>	káposztás kelt tészta
<i>luzikáty</i>	tökmagot, napraforgómagot enni
<i>miszka, miscsicska</i>	zománcozott, füles tál
<i>nyanyi, nyanyicska</i>	nagynéni
<i>omácska</i>	főzelék
<i>oplecka</i>	blúz
<i>pruszlik</i>	általában virágmintás mellény
<i>rezanca, rezance</i>	tészta
<i>vareca</i>	fakanál
<i>zem, zemicska</i>	parcellázott földterület

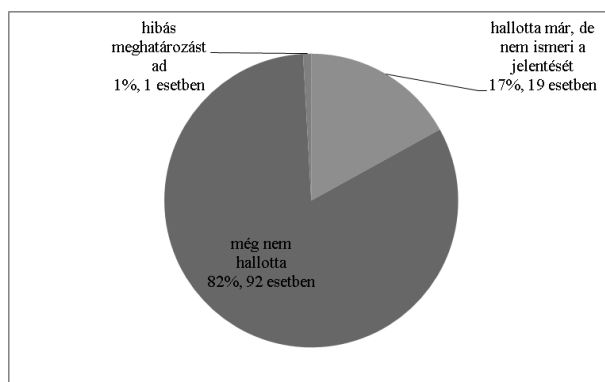
4. ábra

A szlovakizmusok ismerete a péteri kötődésűek körében

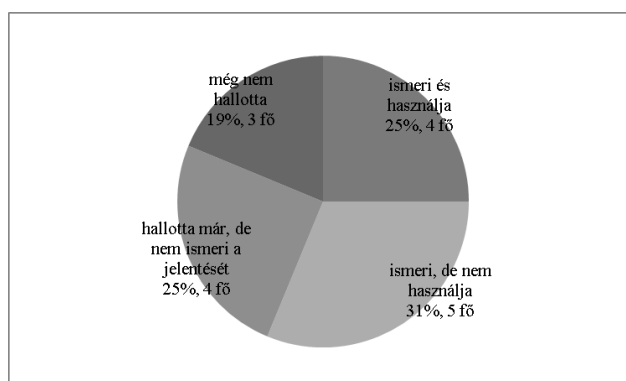
5. ábra

A szlovakizmusok ismerete a nem péteri kötődésűek körében

Noha a *tót* szó kérdőívbe illesztésekor reméltem, végül egyetlen kitöltőtől sem kaptam attitűdöt jelző választ, nem derült ki, a fiatalok esetleg pejoratívnak látják-e. A kifejezésre írt részletesebb definíciók is legfeljebb a szlováksággal azonosították, de gyakran csak annyi jelent meg a válaszban, hogy egy népcsoport vagy nyelv – ezeket az ismert, de nem használt adatok közé soroltam. Válaszában senki sem kötötte Péteréhez a kifejezést. Az ismeret forrása sem kötődik a faluhoz, ehelyett az iskolai történelemórát nevezték meg. A *tót* megnevezés használatát kiegészítheti viszont az a megjegyzés, amelyet az egyik diáklány a kitöltés megkezdésekor tett: a kérdőívre nézve elcsodálkozott, hogy „de hát ezek mind *tót* szavak”, később pedig sajnálkozva elmondta nekem, hogy a dédnagymamájától szinte mindet hallotta, de sajnos ő már a jelentésükkel nincs tisztában.

6. ábra

A *tót* szó ismerete az összes válaszadó körében

6. Összegzés. Az idős adatközlők képesek a szlovák nyelvű kommunikációra, amelyet konkrét személyekhez tudnak kötni a faluban. Nyelvtudásukat általában negatívan értékelik, és nem törekszenek vagy nem képesek annak átadására a fiatalabb generációk számára, a középkorúak körében legfeljebb passzív ismeret jellemző. Egyes kifejezések, szlovakizmusok viszont a helyi magyarban gyakran használnak és a fiatalabbak számára továbbadottnak tűntek az interjúk alapján. A kutatás első felében kirajzolódott elvárásokkal ellentétben viszont a szlovakizmusok ismerete elenyésző a vizsgált fiatalok körében, így a helyi szlovák nyelvváltozat teljes kikopása várható a helyi magyarban lévő kölcsönkifejezésekkel együtt. A fiatalok szinte kizárólag azokat a kifejezéseket ismerték, amelyek tárgyi valóságban közel álltak hozzájuk, de a csekély számú ismert kifejezés miatt tendenciaszerű továbbélés nem rajzolódott ki. Lehetséges, hogy a fiatalok a hallott kifejezésekre nem figyelnek fel, egyáltalán nem jegyzik meg azokat, hiszen az utcán járva kérdészködés nélkül is megütötte a fülem a *zemička* kifejezés, a felmérés résztvevői közül mégsem ismerte senki. A kifejezések hirtelen eltűnésére a fiatalabb középkorúak hozzáállása és nyelvhasználati szokása adhat magyarázatot, mivel a válaszokban gyakran megjelent, hogy a diák a dédnagyanyjától vagy nagyanyjától hallotta az adott kifejezést, míg az édesanya említése a szlovakizmus átörökítőjeként kevésbé jellemző. Ezenkívül megfigyelhető, hogy férfiakat nem, csupán nőket említene az ismeret forrásaként, ami a nők magasabb élettartamára gondolva megerősítheti a fiatalabb középkorú generáció kimaradását a szlovák szókincs ismeretéből vagy továbbörökítéséből. Lehetséges tehát, hogy a hiányzó korosztályhoz nem jutott már el a szlovakizmusok ismerete, mert a mostani legidősebbek számára nem volt elég fontos ezek átadása, de az is elképzelhető, hogy a középkorúak érdeklődésének hiánya az ok, és ők nem tudták továbbadni a helyi szókincset. A kutatásban nem szereplő generáció vizsgálata tehát árnyalná és indokolná a mostani eredményeket.

Hivatkozott irodalom

- ARANY A. LÁSZLÓ 1998. A kétnyelvűség jelenségének pszichológiai alapjai. In: LANSTYÁK ISTVÁN – SIMON SZABOLCS szerk., *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűség köréből*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 7–31.
- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BORBÉLY ANNA 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest.
- BORBÉLY ANNA 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- FOLTIN BRÚNÓ szerk. 2001. *Péteri község életének vázlatos története a kezdetektől napjainkig*. Péteri Község Önkormányzata, Péteri.

- GYIVICSÁN ANNA 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- GYIVICSÁN ANNA 2003a. Az anyanyelvi értékvesztés folyamata a magyarországi szlovák nyelvterületeken. In: Uő, szerk., *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói 2. Magyarországi szlovákok kutatóintézete*, Békéscsaba. 101–106.
- GYIVICSÁN ANNA 2003b. Kétnyelvűség – nyereség vagy zsákutca? In: Uő, szerk., *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói 2. Magyarországi szlovákok kutatóintézete*, Békéscsaba. 107–113.
- HOMIŠINOVÁ, MÁRIA 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- KRUPA ANDRÁS 2007. A magyarországi szlovákok és a lakosságcsere. In: MOLNÁR IMRE – SZARKA LÁSZLÓ szerk., *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom. 172–187.
- KRUPA ANDRÁS – GYIVICSÁN ANNA 1997. *A magyarországi szlovákok*. Útmutató Kiadó, Budapest.
- NÉMETH ZOLTÁN 1991. Egy magyarországi szlovák és egy szlovákiai magyar közösség kétnyelvűségének sajátosságairól. In: GYŐRI-NAGY SÁNDOR – KELEMEN JANKA szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében 1*. Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, Budapest. 35–53.

